

Блаже КОНЕСКИ

ЗА ИСТОРИСКИТЕ МИСТИФИКАЦИИ

Иако не се ограничуваме стриктно по време, повеќето примери овде ги земаме од средниот век. Бидејќи критичкиот пристап кон историските извори е релативно нова научна придобивка и не оди поназад од XVIII век, се отворале големи можности за слободни комбинации што се вклучувале во текстовите од постаро време. Тие интервенции се од различен вид, зависно пред сè од мотивите за мистифицирање.

Најблиску до тоа што во потесна смисла го наречуваме *фалсификации* стојат случаите кога се изработувале лажни историско-правни документи, какви што се средновековните дарителни грамоти. Определбата *лажни* овде не носи грда конотација, зашто тие документи не се правени за злоупотреба, ами за да се одговори со нив на некоја ургентна потреба. Увид во тоа ќе ни дадат две грамоти од Зографскиот манастир во Света Гора, Калимановата и Сводната, што би требало да потекнуваат од некои средновековни владетели, а всушност се стокмени најверојатно во XVI век.

Потребата да се пристапи кон мистификација се јавувала кога наново требало да се посведочат имотните права, во случајов на еден манастир, а оригиналите биле по некоја причина загубени. Познато е дека при смените на престолот старите дарителни грамоти подлежеле на потврда. Како дополнителен мотив можела да се јави желбата и новостекнати имоти да добијат санкција во документи што му се припишуваат на дарителскиот чин на еден некогашен владетел. Се разбира, при фалсификувањето се водела сметка документот надворешно да остави впечаток на старина. Се употребувале пергаментни листови, се качеле царски печати, текстот се проширувал со букви излезени веќе од употреба. Сето тоа можеме да го забележиме, на пример, врз Калимановата грамота, која би требало да биде издадена во XIII век од бугарскиот цар Калиман (1241–1246), но која веќе со самото тоа што во неа се среќаваат турцизми (чаршија, доуганы, махала) ни се открива како фалсификат од турскиот период. Освен тоа текстот се идентификува лесно како таков и со јазичните грешки, како и со безразборната употреба на старинските кирилски букви¹.

¹ *И. Иванов*, Български старини из Македонија, София 1931, 602–608.

На Сводната зографска грамота², како на интересен текст, ќе се задржиме со неколку збора повеќе. Имено, таа не содржи само податоци за манастирскиот имот, ами тие податоци ги вклучува во еден легендарен расказ за создавањето на манастирот и за определувањето на неговиот синор. Со таа расказна компонента грамотата нè воведува добро во некои одлики на историските мистификации, за кои ќе се каже нешто понатаму. Царевите Лев Мудри (886–912) и Иван Асен II (1218–1241), со своите патријарси, се ставиле во Зограф, шетаат по синорот и потврдуваат што е и до каде е манастирско. Се прави една своеобразна компилација со податоци од старите дарителни грамоти, загубени или можеби зачувани само во преписи. Кон тоа се додава натаму и што решил во врска со еден дел од манастирското земјиште српскиот цар Стефан Душан (1331–1355), којшто се јавува исто како сопственик на грамотата. Што се однесува до „историскиот“ расказ, најупадлив е односот спрема историското време. Мистификаторот не гледал никаква пречка во тоа што грамотата ја потпишуваат заедно тројца владетели кои не живееле во исто време, ами ги делеле цели векови еден од друг. Времето на царевите не е обично, ами сакрално време. Ако нешто решил некој цар, тоа има надвременска, вечна важност, па хронологијата може да се превиди како несуществена. Го изделуваме ова посебно, зашто слободниот однос спрема историското време е карактеристичен за средновековните митомани. Цели епохи може да се сврзат во една плоскост, како што на огромните фрески на мексиканските муралисти во една симултана визија се композиционо сврзани и прикажани и ацтешките божества, и шпанските конквистадори, и Панчо Виља заедно со Ленин и Троцки.

Како што ни сведочи истата Сводна зографска грамота, се случувало и манастирите да спорат за некои меѓи. Така било во Света Гора меѓу Зограф и соседниот Хиландар. Спорови се зафаќале не само меѓу светските ами и меѓу црковните велможи и на повисоко рамниште – меѓу одделни епархии, па и покрупни црковни организации. Во такви ситуации се јавувал пак добар мотив да се прибегне и кон употреба на мистификаторски потфати во одбрана на статусот, правата и привилегиите. Ќе го прикажеме тоа со некои примери од историјата на Охридската архиепископија.

По победата на Василиј II над Самуила статусот на таа црква бил понижен од патријаршија до архиепископија, но нејзината автокефалност била сепак зачувана. Со посебни грамоти Василиј II ги потврдил како границите на нејзината дијеза така и правата и привилегиите на самиот архиепископ и на неговите митрополити и епископи³. Поглаварот на охридската црква ја задржува титулата на архиепископ на „сета Бугарија“. Но тоа не значи дека таквиот статус на Охридската архиепископија не бил барем повремено оспоруван и доведуван во прашање. Се пројавувале централистички стремежи на Цариградската патријаршија, а неспокојствата произлегувале и од настојувањата да се создадат или обноват словенски цркви со зафаќање на територии на кои Охридската архиепископија полагала право.

Не случајно кон средината на XII век се јавува една суштествена интервенција во самата титула на архиепископот. Првпат во потписот на Јован Комнин

² Ѓ. Иванов, исто, 537–546.

³ Ѓ. Иванов, исто, 547–562.

на актите на црковниот собир од 1156 г. стои дека е тој архиепископ на Прва Јустинијана и на сета Бугарија. Се инсистира оттогаш врз легендата дека градот Охрид треба да се идентификува со Јустинијана Прима. Мотивот се нашол во тоа што во VI век Јустинијан I со посебни акти ја потврдил независноста на архиепископијата на Јустинијана Прима, определувајќи ги за неа и подвласните епархии. Во тоа охридската црква изнајде важна опора во одбрана на својата автокефалност и на границите на својата диоцеза. Не случајно во архиепископската титула се поставува на прво место Јустинијана Прима. Еднаш пласирана, оваа легенда наоѓа натаму место и во важни императорски акти⁴. Легендата за Охрид како родно место на Јустинијан I му била позната и на составувачот на Сводната зографска грамота, како што подоцна допрела и до нашите преродбеници во минатиот век, кои ја користат во борбата против Цариградската патријаршија⁵.

Се интервенирало, исто во XII век, и во епископската титула на Климент Охридски. Додека во Пространото Теофилактово житие тој се титулира како епископ „на Дрембица и Велика“, во познатиот список на Диканж (од средината на XII век) тој се споменува како епископ „на Тивериопол и Велика“. Земајќи го тоа како податок од прва рака, некои почнаа да ја бараат Климентовата епархија на просторот од Тивериопол (Струмица) до Родопите. Кога ќе се има предвид историскиот контекст, многу поверојатно е дека титулата била мистифицирана со цел да се закрепат и со Климентовото име правата на Охридската црква врз Струмичката епархија, бидејќи особено во една таква гранична област тие права можеле да бидат оспорувани од Цариградската патријаршија⁶. Вака Климент се замислува како заштитник на границите на архиепископијата, и тоа не само спрема запад (Велика) ами и спрема исток (Тивериопол).

Малку подоцна, во првите децении на XIII век, во едно немирно време, тогашниот охридски архиепископ Димитриј Хоматијан врши смела интервенција наспрема она што од првоизворите го знаеме за дејноста на Методиј Солунски и Климент Охридски. Во Краткото житие на Климента тој тврди дека во Рим папата Адријан го ракоположил Методија за архиепископ на „Моравија и Бугарија“. А пак Методиј од своја страна го поставил Климента за „епископ на целиот Илирик и ... бугарскиот народ“⁷. Ова изместување на историските факти најмалку може да се објасни со несигурноста во народното сеќавање⁸. Такви работи не се паметат долго во усното предание⁹, но по три века од историските настани толку полесно тие можат да бидат измислени, ако за тоа имало причина. Мотивот во овој случај треба да го бараме во одбраната против акцијата за создавање на самостојна српска црква, со тоа што во неа ќе се вклучат повеќе епархии кои дотогаш биле под

⁴ Б. Конески, Цинот и К. Миладинов за Охридската архиепископија, Спектар VI, 12, 1988, 5–9.

⁵ Б. Конески, исто, 5–6.

⁶ Б. Конески, Дрембица и Велика, Прилози МАНУ, ОЛЛН XIV, 1, 1989, 72.

⁷ Й. Иванов, исто, 314–321.

⁸ Сп. Д. Петканова-Тотева, Хилядолетна литература, София 1974, 46.

⁹ Во 1844 г., само неколку децении по укинувањето на архиепископијата, В. И. Григорович не можел во Охрид да го дознае името на последниот архиепископ. Сп. В. И. Григорович, Путешествие по Европейской Турции, Казань 1848, 121–122.

власта на Охридската архиепископија. Со тоа што Методија го направил архиепископ на Бугарија, а под Климента фактички ја вклучил сета територија на Охридската архиепископија, Димитриј Хоматијан како да брзал да ги испревари своите словенски противници да не го засноваат прво тие своето историско право на црковна самостојност при соодветна преработка на кирилometодиевската традиција. Не ќе биде случајно што неговото житие на Климента станало достапно во две верзии – грчка и словенска¹⁰. Со тоа се обезбедувала поголема гласност на неговата конструкција.

Посебен вид мистификации се правеле за да се возвеличи славата на некој харизматичен клан, династија, народ, па и на одделни истакнати луѓе. Познато е како античките градови-држави го сврзувале своето создавање со некој митски предок. Рим бил основан од Тројанците што под водството на Енеј се населиле на тоа место по пропаста на Пријамовиот град. Овој мит е поставен во основата на славниот еп на Вергилиј „Енеида“. Тој мит го оспорил во минатиот век нашиот Јордан Хаџи Константинов-Џинот, којшто тврди дека Тројанците се населиле околу Скопје и Ниш. Џинот тврдеше и други такви смели работи, како да сакаше да покаже дека донаучната митотворечка дејност останала понекаде жива и до најново време. Свесни сме дека еден ваков исказ имплицира дека има и „научна“ митотворечка дејност.

Средновековните хроничари, ако е само можно да се најде некој знак, би го истерале потеклото на своето племе сè до Библијата. Тоа го постигнал, на пример, анонимниот маѓарски хроничар од почетокот на XIII век. Тој кажува дека Маѓарите водат потекло од Ноевиот син Јафет, а опора наоѓа во тоа што во Стариот Завет се спомнува за земјата Магог. Поради првиот слог на ова име, тој не се сомнева дека го пронашол коренот на својот народ. Натаму тој во маѓарската историја ги вклучува Хуните заедно со Атила, иако Хуните ѝ припаѓале на сосем друга гранка¹¹.

И Стефан Првовенчани се постарал да го сврзе почетокот на српската држава и народ со антиката и раното средновековје¹².

По пропаста на Византија, кога Московското велико кнежество придобиваше сè поголем престиж меѓу православните народи и веќе назреваше идејата за Москва како трети Рим, Иван Грозни тврдеше дека Русите не го примиле христијанството од Грците, ами дека се покрстени во исто време како и Грците. Минежки преку сите познати историски факти, опора за тоа тој наоѓаше во легендата дека апостол Андреј, брат на Симона-Петра, вршел мисионерска дејност во областите околу Киев¹³. Се разбира, како што веќе се уверивме, историското време можеше притоа да биде сосем пренебрегнато. Рускиот престиж требаше да се

¹⁰ Ѓ. Иванов, исто, 314–321.

¹¹ М. *Perényi*, *La conscience nationale dans les chroniques hongroises du XIIIe siècle. Le développement de la conscience nationale en Europe orientale*, Paris 1969, 54.

¹² Е. П. *Наумов*, *Античность в представлениях и сочинениях древнесербских книжников. Studia Slavica, К 80-летию С. Б. Бернштейна*, Москва 1991, 324.

¹³ Д. С. *Лихачов*, *Национальное самосознание древней Руси*, Москва-Ленинград 1945, 100.

возвиси и со тоа што откај XV век почна сè порешително да се тврди дека самиот јазик на Кирила бил руски¹⁴.

Не само ова ами и многу нешто друго се изменувало во времето во однос на солунските браќа зависно од целите што си ги поставувале митотворците, излегувајќи од потребите на својата епоха. Понекогаш мотивот за тие интервенции произлегува од длабоки конфликти на религиозен и државно-политички план. За тоа ни дава јарка илустрација т.н. Солунска легенда, позната по препис од Тиквешкиот зборник (крај на XV или почеток на XVI век). Во тој текст Кирил е лишен од сите историски ознаки. Тој немал никаква врска со Цариград и Рим, тој дури не бил роден во Солун. Изразитата антигрчка тенденција во овој текст може да се објасни како реакција против приклонот на Цариград во периодот пред неговиот пад под Турците спрема унијата со Рим. Само славното име на Кирила не можело лесно да се жртвува. Но, токму затоа тоа требало да биде ослободено од сè што во некаква позитивна смисла би ги прикажувало неговите врски со Рим и Цариград¹⁵. А подоцна, во првата половина на минатиот век, еден изразит митоман, карпатскиот Русин Ј. И. Венелин, отиде и понатаму. Тој се реши да му ја откаже на Кирила дури и заслугата за составувањето на словенските букви, припишувајќи му ја таа заслуга на готскиот епископ Вулфила (IV век)¹⁶. Карпатска Русија беше терен на унијатска акција. Венелин очевидно поради тоа не можеше ни да го смисли фактот дека Кириловиот гроб се наоѓа во Рим. Но, затоа тој ја откри шансата дека без Кирила може уште повеќе да се возвеличи словенското минато.

Со сето тоа линијата на митоманската дејност меѓу Словените ја доведовме многу близу до најновото време. Сепак, критичкиот пристап кон изворите, својствен за современите историски науки, ги стеснува можностите за мистификации од класичен вид, бидејќи брзо и сфикасно ги открива. Минато е времето на паушални тврдења како оние на Иван Грозни, Ј. И. Венелин или тврдењата на Мавро Орбин дека древните Македонци биле Словени и на Џинот дека Словените го измислиле феничанското писмо и дека Тројанците се населиле околу Скопје и Ниш. Меѓутоа, и во тие навидум неповолни услови, митотворештвото си наоѓа свој простор. Во самата историска наука го откриваме тоа преку наклоноста да се пренебрегнуваат примарните извори и да се градат конструкции врз текстови повеќе или помалку начнати од мистификаториски интервенции. Од социолошки аспект е интересно дека понекогаш доста лежерно се отклонуваат пошироките последици од еден фалсификат, иако тој навреме бил посочен како таков. Причината за споменатата наклоност и лежерност лежи во фактот што за митотворештвото во наше време еден од главните мотиви е создавањето национални митови. Но, сето ова можеме да го сметаме за второстепено, а главното е што служењето на таа задача може да се врши многу поефикасно без сочинување на класични мисти-

¹⁴ Д. Петканова-Тотева, исто, 46.

¹⁵ В. Koneski, Solunska legenda. Filologia e letteratura nei paesi slavi, Studi in onore di Sante Graciotti, Roma 1990, 913–917.

¹⁶ Д. П. Тирол, Доказуванџ да су славянски народи примили христанство јошт пре Кирила и Методия, с Русского по Венелину, Београд 1841, 21–22.

фикации. Доволно е да се погоди соодветна дикција со акцентирање на некои појави и факти и бегло преминување преку други, па да му се припише дури и величие и исклучителност на нешто што во животот било, заправо, минорно. Со таков патос она што треба да претставува научен историски дискурс, воден по правилата на научниот метод, се доближува до возвишеноста на патриотската поезија. Така се создава еден нов жанр во рамките на она што би требало да биде обновена историска наука.